

پژوهشی

وظایف اخلاقی افراد جامعه در نظام سلامت از منظر روایات اسلامی

سعیده موسوی^۱، رسول محمدجعفری^{۲*}

۱. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

۲. *نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران، r.mjafari@shahed.ac.ir

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۹/۱۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۱۸

چکیده

زمینه و هدف: در اسلام به روابط اجتماعی میان انسان‌ها توصیه‌های فراوانی شده است. از مهمترین این روابط، برقراری ارتباط سازنده افراد جامعه با بیمار است؛ زیرا در زمینه‌سازی برای توان‌یابی و درمان بیمار مؤثر است.

روش: این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی و با تحلیل مفهومی و اسنادی صورت گرفت. گزاره‌هایی که بر وظایف اخلاقی افراد جامعه از منظر روایات دلالت دارند، جمع‌آوری، تدوین و تبیین شده است.

یافته‌ها: طبق روایات، وظایف اخلاقی افراد جامعه در سه حوزه به دست آمد: (۱) کادر درمان؛ (۲) پرستاران و مراقبان بیمار؛ (۳) عیادت‌کنندگان.

نتیجه‌گیری: کادر درمان با رعایت وظایف اخلاقی خود موجب آرامش بیمار شده و زمینه تسریع در فرایند درمان را فراهم می‌کنند. پرستاران و مراقبان، باید نا‌آرامی‌های بیمار را با محبت تحمل کرده و در روند درمان او تلاش کنند. عیادت‌کنندگان با عیادت خود برای بیمار، آرامش و امید را به ارمغان می‌آورند، همچنین با آگاهی از نیازهای بیمار در رفع آن‌ها تلاش می‌کنند. عیادت‌کنندگان به هنگام عیادت از بیمار موظف هستند آداب‌ی را رعایت کنند که عبارتند از: رعایت زمان عیادت، همنشینی کوتاه‌مدت، مهربانی با بیمار، دعا برای بیمار، عیادت از کسی که به عیادت نیامده، عیادت از بیماران مختلف، امساک نزد بیمار و آهسته حمد گفتن.

کلیدواژه: بیمار، تعهدات اخلاقی، روابط پرستار-بیمار، روابط حرفه‌مند- ملاقات‌کنندگان بیماران

مقدمه

بیمار هستند. تأمل در روایات وظایف هر یک از این سه گروه را مشخص می‌کند؛ به‌کارگیری آن‌ها در بهبودی بیمار تأثیر مثبتی خواهد داشت. در موضوع اخلاق پزشکی، پژوهش‌های متعدد از ابعاد مختلف سامان یافته است، برای نمونه: محقق^۱ (۱۳۹۹) مقاله «اخلاق پزشکی اسلامی در حوادث و بلاها»^(۳)، آیت‌اللهی^۲ (۱۳۹۷) مقاله «راهکارهای عملی برای ارتقای اخلاقی دانشجویان پزشکی»^(۴) و صدر^۳ (۱۳۹۷) مقاله «خطاهای پزشکی از منظر حقوق و اخلاق پزشکی»^(۵) را نگاشته‌اند. با وجود پژوهش‌های انجام شده، پژوهشی با محوریت وظایف اخلاقی افراد جامعه در نظام درمان از منظر روایات سامان نیافته است.

روش

تحقیقات علمی براساس ماهیت و روش تاریخی، توصیفی، همبستگی، تجربی، علیّی تقسیم می‌شوند. تحقیق توصیفی شامل روش‌هایی است که برای توصیف نظام‌مند موقعیت یا مبحث مورد علاقه به صورت دقیق استفاده می‌شود^(۶). در پژوهش توصیفی به معنای اخص آن، ناگزیر در پی کشف و توضیح روابط، همبستگی‌ها و شاید آزمودن فرضیه‌ها و پیش‌بینی

انسان با برخورداری از عقل و اختیار از دیگر مخلوقات الهی متمایز شده و در عین حال وظایف و مسئولیت‌های مهمی را عهده‌دار شده است. آراستگی به فضیلت‌های اخلاقی از جمله تکالیف سترگ بشری است؛ چنان‌که پیامبر(ص) علت بعثت خود را به کمال رسانیدن مکارم اخلاقی بیان فرموده است^(۱). واژه اخلاق گاه به معنای عام استفاده می‌شود و منظور از آن همه ویژگی‌های درونی انسان اعم از خوب یا بد است؛ اما در بسیاری از موارد، به معنای خاص «رفتار و خصوصیات روحی و معنوی مثبت» به کار می‌رود؛ از این رو، رفتار اخلاقی نیز رفتاری است که مطابق با ارزش‌های والای انسانی باشد^(۲).

رفتار اخلاقی ابعاد گوناگون: فردی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را در بر می‌گیرد. وظایف اخلاقی افراد جامعه در مواجهه با بیمار یکی از زیر مجموعه‌های اخلاق اجتماعی است. در روایات معصومان(ع) فراوانی از این وظیفه اخلاقی سخن گفته شده است. این وظایف با هدف ایجاد زمینه‌ای مناسب برای سپری کردن دوران بیماری و تسریع درمان بیان شده‌اند. جامعه هدف در این روایات: کادر درمان، پرستاران بیمار و عیادت‌کنندگان

برنامه‌ریزی برای پرورش حسّ مسئولیت‌شناسی در دانش‌پژوهان این دانش است (۱۱). با نادیده گرفتن این وظیفه، بخشی از حقوق بیمار ضایع می‌شود. التزام به آموزه‌های دینی می‌تواند نقش مهمی را در ایجاد تعهد و احساس مسئولیت برای درمان‌گر در قبال بیمار ایجاد کند.

تقوا پیشگی

معنای لغوی تقوا، نگاه داشتن چیزی از چیزی است که به او آزار و ضرر می‌رساند. با توجه معنای لغوی، می‌توان گفت که فرد تقوا پیشه مراقبت می‌کند تا خود را از آسیب گناهان و وسوسه‌های شیطان حفظ کند. تقوا فضیلتی است که مجموعه فضایل اخلاقی در درون خود دارد (۱۰). رعایت این ویژگی برای همه مشاغل ضروری است و در طبابت دو چندان است، چنان‌که در حدیثی از امام علی (ع) وارد شده است: «هر کسی که طبابت می‌کند باید تقوا پیشه کند، خیرخواهی و کوشش کند» (۱۱).

یکی از مصادیق مهم تقوای پزشکی، عفت جنسی و پاکدامنی است. عفت پیشگی توصیه‌ای همگانی است؛ اما در پزشکی به دلیل اینکه گاه تماس بی‌پرده با بدن بیمار صورت می‌گیرد، اهمیت آن مضاعف خواهد بود. پزشک با تقوا به خود اجازه نمی‌دهد از بیمار، سوء استفاده جنسی کند و حتی در نگاه برای معاینه، حدود اسلامی را رعایت می‌کند، بدین معنا که اگر از طریقی به جز نگاه کردن به مواضعی که نگاه کردن به آن در اسلام ممنوع است، بتواند بیماری را تشخیص دهد، مبادرت به نگاه نامشروع نمی‌ورزد و در صورت لزوم به اندازه ضرورت، اکتفا می‌کند (۱۱).

رازداری

رازداری و حفظ حریم خصوصی بیماران یکی از مهم‌ترین وظایف اخلاقی در اخلاق پزشکی است که پیشینه‌ای طولانی در حرفه پزشکی دارد. در اسلام به رازداری اهمیت فراوانی داده شده است و روشن است که اگر مربوط به روابط پزشک و بیمار باشد اهمیت آن افزون خواهد بود. دلایل متعددی برای رازداری وجود دارد؛ از جمله می‌توان احترام به اتونومی بیمار و نیز جلوگیری از آسیب رسیدن به رابطه پزشک و بیمار را اشاره کرد؛ لذا در اغلب کدهای اخلاقی انجمن‌ها و تشکلهای حرفه‌ای پزشکی به مسئله حریم خصوصی و رازداری تأکید فراوان شده است و حتی در بعضی از کشورها در این خصوص قوانینی وضع شده است (۱۱).

در روایات اسلامی، از یکسو به بیمار توصیه شده است که بیماری پنهان خود را از پزشک کتمان نکند؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «هر کس درد نهفته خویش را پنهان بدارد، طبیعتش از درمان وی ناتوان می‌ماند» (۱۱) و از سوی دیگر، پزشک به رعایت امانتداری موظف شده است و افشای راز بیمار، خیانت به او تلقی شده است، در حدیث نبوی (ص) آمده است: «نستسنتن‌ها به امانت است و افشای راز برادرت نیز خیانت، پس از این کار، بهره‌یز» (۱۱). عدم رازداری پزشک سبب شکستن حریم خصوصی بیمار شده و عملی

رویدادها نیست؛ بلکه توجه بیشتر در جهت توصیف کردن و گزارش نویسی از موقعیت‌ها و وقایع براساس اطلاعاتی است که تنها جنبه توصیفی دارند (۷). تحقیقات توصیفی خود به دو نوع تحقیق توصیفی محض و تحقیق توصیفی - تحلیلی تقسیم می‌شوند که در تحقیق توصیفی تحلیلی محقق علاوه بر تصویر سازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله می‌پردازد (۸).

پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی از نوع تحلیل مفهومی و تحلیل آسنادی صورت می‌گیرد. با استفاده از روش مذکور، گزاره‌هایی که بر وظایف اخلاقی افراد جامعه در نظام درمان از منظر روایات دلالت دارند، از کتاب دانشنامه احادیث پزشکی جمع‌آوری شده، آن‌گاه با توجه به اهداف تحقیق دسته‌بندی می‌شود و سپس به تحلیل وظایف اخلاقی افراد جامعه در نظام درمان پرداخته می‌شود. مراحل انجام پژوهش حاضر، به شرح ذیل بوده است: ۱- مطالعه چارچوب نظری تحقیق، ۲- بررسی و دسته‌بندی روایات مرتبط وظایف اخلاقی افراد جامعه در نظام درمان، ۳- تحلیل و تبیین روایات، ۴- بحث و نتیجه‌گیری.

یافته‌ها

کادر درمان

قرآن کریم از حضرت ابراهیم (ع) نقل می‌کند که فرمود: «و چون بیمار شوم، او (خداوند) شفایم می‌دهد» (شعرا/۶۰). این سخن، بدین معناست که طبابت، کار خداوند است و طبیب واقعی او است (۹). بر این اساس کادر درمان بویژه پزشکان مظهر و تجلی اسم شافی هستند، بنابراین در حرفه طبابت بیش از دیگر حرفه‌ها بر خورداری از اخلاق نیکو نیاز است و پزشکان افزون از دیگر صاحبان مشاغل، باید تلاش کنند تا طرز رفتار خود را - به‌ویژه آن دسته که ناظر به بعد اجتماعی است - به زیور محاسن اخلاقی زینت بخشند (۱۰). با بررسی روایات کتاب دانشنامه احادیث پزشکی، وظایف اخلاقی کادر درمان را می‌توان دست‌کم در چهار محور بیان کرد: (۱) مسئولیت‌پذیری، (۲) پاکدامنی، (۳) رازداری، (۴) امیدبخشی به بیمار.

مسئولیت‌پذیری

مسئولیت‌پذیری از مهمترین وظایف اخلاقی کادر درمان است؛ زیرا آنان را به رعایت وظایف اخلاقی، قانونی و شرعی خود در درمان بیمار، وادار می‌سازد. امام صادق (ع) نقل فرموده است: «آن که درمان جراحات زخم دیده‌ای را وا گذارد، ناگزیر شریک کسی است که جراحی را بر بدن وی نشانده است؛ چه آن که زخم رسانده، تباهی مجروح را خواسته است و آن که درمان وی را واگذارده، بهبودی او را نخواسته است و اگر بهبودی وی را نخواسته باشد، تباهی او را اراده کرده است» (۱۱)، بنابراین درمان‌گر باید با همه توان برای بهبودی بیمار، تلاش کند و با هیچ بهانه‌ای نمی‌تواند این مسئولیت را فرو گذارد. بر همین اساس، یکی از وظایف مهم دانشگاه‌های علوم پزشکی،

خلاف اخلاق اسلامی و انسانی صورت گرفته است، در روایتی امام رضا(ع) فردی که افشای راز می‌کند را شریک قاتل معرفی می‌کند و می‌فرماید: «در امور دین و دنیا رازدار باشید» (۱).

امیدبخشی به بیمار

طبق آموزه‌های دینی، اصل بر سلامتی است و در هیچ شرایطی - حتی برای تعالی ایمان - شایسته نیست انسان از خداوند بیماری بطلبد یا آن را بر سلامتی ترجیح دهد (۱۲). بر این اساس پزشک باید در بیمار روح امید را بدمد تا ضمن زدودن نگرانی از بیمار، دردهای جسمی او نیز کاسته شود. برخورداری از امید، توان مقابله با حوادث ناگوار را فراهم می‌آورد؛ خواه این حادثه مبارزه با بیماری باشد، و خواه مواجهه با پیشامدهایی ناخواسته باشد. بهترین روش زنده نگاه داشتن امید در بیمار، تقویت حس مذهبی، توکل به خدا و اعتقاد به این حقیقت است که طیب واقعی خدا است و درمان هیچ دردی برای خداوند دشوار نیست و چه بسیار دردهای بی‌درمان که با دعا درمان شده است (۱۳).

ناامیدی، موجب تشدید بیماری است و بلکه بیش از بیماری برای بیمار، رنج‌آور خواهد بود، امام علی(ع) فرموده‌اند: «سخت‌ترین بلا، گسستن امید است» (۱۱). گاه ناامیدی، سبب مرگ بیمار می‌شود، چنانکه امام علی(ع) می‌فرماید: «ناامیدی آن کس را که دامنگیرش شود، می‌کشد» (۱۱). امید به درمان، از رنج بیماری می‌کاهد و به بیمار قدرت غلبه بر بیماری می‌دهد و درمان را تسریع می‌کند. از این رو، یکی از وظایف مهم پزشکی، بویژه در مورد بیماری‌های صعب‌العلاج، تقویت روحیه بیمار و ایجاد امید در او است. امام صادق(ع) می‌فرمایند: در گذشته طیب را معالج می‌نامیدند، موسی بن عمران(ع) به خداوند عرضه داشت: پروردگارا! درد از سوی کیست؟ خداوند فرمود: از جانب من است، حضرت موسی(ع) عرضه داشت، درمان از سوی کیست؟ خداوند فرمود: از جانب من است، حضرت موسی(ع) عرضه داشت: مردم با معالج چه کاری دارند؟ خداوند فرمود: با مراجعه به او دلخوش می‌شوند، از این روی، طیب را طیب نام دادند (۱۱).

سخن امام(ع) به معنای نفی جایگاه پزشک در درمان بیمار نیست؛ بلکه بیان ایشان ناشی از جهان‌بینی توحیدی است که درمان‌گر و شفابخش حقیقی خداوند است و نقش مهم درمان‌گر در ایجاد امیدواری در بیمار و تأثیر آن در مداوای بیمار است.

پرستاران و مراقبان بیمار

از نظر فرهنگ اسلامی اموری چون حفظ حیات و مراقبت از بیمار جهت بازگشت سلامتی و تلاش در مداوای بیماران و ارتقای بهداشت عمومی از اعمال صالح اجتماعی محسوب می‌شود، همچنین پرستاری تخلق به اخلاق الهی و هماهنگی با اسمای حسناى خداوند است چرا که اولین مُحیی خدا است و هر که شرایط احیا را فراهم سازد رفتاری الهی کرده و پاداش فراوانی

دارد. در فرهنگ دینی احیای یک شخص به منزله احیای همه انسان‌ها است و پرستار این وظیفه بزرگ را پذیرا شده است (۱۴).

بیمار به واسطه عدم برخورداری از سلامتی به مراقبت و پرستاری نیازمند است؛ و چه بسا درد و رنجی که بر او عارض شده است سبب ناله و ناشکیبایی وی شود؛ در این شرایط است که مراقبت و پرستاری از بیمار امری دشوار می‌نماید. اگر پرستار از اجر و پاداش پرستاری در پیشگاه خداوند مطلع شود، تحمل این شرایط دشوار برای او آسان‌تر شده و با انگیزه‌ای استوارتر به پرستاری از بیمار خویش می‌پردازد.

در فرهنگ اسلامی اولویت و تقدم خانواده یک اصل به حساب می‌آید و روایات فراوانی بر آن دلالت دارد. پیامبر(ص) فرمود: «هرگاه خدا به یکی از شما خیری عطا کرد، ابتدا خود و خانواده‌اش را از آن بهره‌مند سازد» (۱۵) و نیز فرمود: «از خانواده آغاز کنید و هر کسی که نزدیک‌تر است، مقدم بدارید» (۱۶، ۱۷).

بنابراین واضح است که مراقبت و پرستاری از بیمار در درجه اول بر عهده نزدیکان او است و اگر پرستار از خویشان نزدیک بیمار باشد آرامش بیشتری برای او به همراه خواهد داشت. در روایات پاداش فراوانی برای پرستاری از بیمار بیان شده است که خود نشانی از اهمیت این عمل دارد، برای نمونه از رسول خدا(ص) نقل شده است: «هر کس یک شبانه روز از بیماری پرستاری کند، خداوند او را همراه با ابراهیم خلیل بر می‌انگیزد و بسان برقی پُر درخشش از سراط می‌گذرد» (۱۱).

امام علی(ع) نیز می‌فرماید: «پیامبر(ص) فرمود: هر کس در برآوردن نیاز بیماری بکوشد، خواه آن را برآورد و خواه برنیاورد، از زیر بار گناه خویش بیرون می‌رود، چون روزی که از مادر، زاده شده است. در این هنگام، مردی از انصار گفت: ای رسول خدا، پدر و مادرم به فدایت! اگر بیمار از خانواده شخص باشد، آیا در صورتی که در بر آوردن نیاز خانواده خویش بکوشد، این کار پاداش بیشتری ندارد؟ فرمود: بله، برخوردار است» (۱۱).

ظاهراً روایاتی که درباره اهمیت و فضیلت پرستاری وارد شده است، مخصوص پرستاری از بیماران غیر خویشاوند است؛ اما در پرستاری از پدر، مادر و بستگان علاوه بر آنچه ذکر شده است، پاداش صله رحم نیز اضافه می‌شود (۱۸).

برای آن که فرد مراقبت‌کننده از بیمار در تعامل با بیمارش بتواند اثرگذار باشد و ارتباط او در این تعامل در تسریع بهبودی شرایط جسمی و روحی بیمار مؤثر واقع شود، باید خود را به آدابی مکلف نماید تا در پرتو مراعات آن، سلامتی بیمار حاصل شود. وظایف اخلاقی پرستار متعدد است، در این نوشتار از دو وظیفه مهم: (۱) رفق و مدارا، (۲) برطرف کردن نیازهای بیماران، سخن به میان می‌آید.

رفق و مدارا

یکی از ویژگی‌های برجسته اخلاقی که لازم است هر انسانی بدان

برای شکل‌گیری و استواری سلامت اجتماع رهیافت‌های کاربردی وضع شده است (۲۳). از مصادیق برجسته در این عرصه، عیادت از بیمار است. از رسول خدا (ص) در تفسیر آیه ۱۰ سوره جمعه آمده است که منظور از پراکنده شدن در زمین در این آیه، عیادت مریض، تشییع جنازه و دیدار برادر دینی در راه خداست (۲۴)(۲۵). عیادت از بیمار در رهنمودهای معصومان (ع) فراوان سفارش شده است، زیرا موجب آرامش روانی بیمار و کاستن درد و رنج روحی او می‌گردد (۲۶). برخی وظایف عیادت‌کنندگان بیمار طبق روایات به شرح ذیل هستند:

رعایت زمان عیادت

استراحت و آرامش از جمله نیازهای ضروری مریض بوده و در بهبودی‌اش تأثیر شایانی دارد؛ از این رو، عیادت‌کننده باید زمان دیدار را به حداقل کاهش دهد تا محیط برای استراحت بیمار آماده باشد (۲۵). در روایات معصومان (ع) به مدت زمان ملاقات توجه شده است. توصیه رسول اکرم (ص) برای عیادت از بیمار آن است که تا قبل از سه روز انجام نشود و اگر بعد از آن بهبودی حاصل نشد عیادت صورت گیرد. ایشان می‌فرمایند: «عیادت از بیمار پس از سه روز صورت گیرد» (۱۱). همچنین عیادت پی در پی نباید باشد؛ بلکه توصیه به عیادت یک روز در میان است. پیامبر (ص) فرموده‌اند: «یک روز در میان، عیادت کنید» (۱۱).

همنشینی کوتاه‌مدت

از موضوعات مهمی که در عیادت از بیمار باید به آن توجه کرد آن است که نباید طولانی شود چرا که بیمار به دلیل شرایط ناگوار جسمی و روحی به آرامش نیاز دارد و روشن است که نشستن‌های طولانی باعث رنج و ناآرامی او می‌شود. توصیه‌های معصومان (ع) بر رعایت این مهم تأکید دارند. پیامبر خدا (ص) فرمودند: «پُر پاداش‌ترین عیادت، سُبک‌ترین آن است» (۱۱). امام صادق (ع) نیز فرمودند: «در عیادت، آن کس از شما بیشترین پاداش را می‌برد که کمتر از همه بنشیند» (۱۱).

مهربانی با بیمار

همراهی و همدردی با مسلمانی که بیماری و درد و رنج وجودش را فرا گرفته، از وظایف مهم عیادت‌کننده؛ بلکه جامعه اسلامی است؛ زیرا اسلام، جامعه را چون پیکر واحدی می‌داند که در یک مسیر (به سوی خدا) در حرکت و تکاپوست تا آنجا که اگر عضوی از آن، دچار مشکل و ناراحتی شود، دیگر اعضا به یاری‌اش شتافته، با رسیدگی، محبت و کمک خود، درمانش می‌کنند. پیامبر اکرم (ص) با تشبیه جامعه اسلامی به یک پیکر، همدردی با مریض را مورد تأکید قرار داده است: «مؤمنان در مهربانی و عطوفتشان به یکدیگر همانند یک پیکرند که وقتی عضوی از آن به درد آید، سایر اعضا را به همدردی در تب و بیداری شب فرا می‌خواند» (۲۵، ۲۷).

آراسته شود، برخورداری از رفق و مدارا است. معصومان (ع) فراوان به این فضیلت اخلاقی توصیه فرموده‌اند: در روایتی رفق از سپاهیان عقل و سخت‌گیری از سپاهیان جهل معرفی شده است (۱۶). انسان‌ها از سلیقه‌ها، علاقه‌ها، گرایش‌ها و طرز تفکرات مختلفی برخوردارند و نمی‌توان آنان را به پیروی از خواسته‌های آنان وادار کرد.

روح اخلاق، عاطفه و حمایت، باید در همه رابطه‌ها و برخورداری‌ها پرستار با بیمار حاکم باشد. گاه پرستار با همدردی با بیمار و یا لیخندی آرامبخش، بهترین همنوایی و هدیه انسانی را به او می‌دهد. تجربه نشان داده است که اگر بیماران به افرادی که از آن‌ها مراقبت می‌کنند، اعتماد داشته باشند، برای رهایی از درد به کمک‌ها و راه‌های درمانی کمتری احتیاج دارند. نمی‌توان به هیچ وجه روابط درمانی را جدا از روابط اخلاقی و عاطفی دانست و تنها به برخوردی خشک و بی‌روح بسنده کرد. پرستار باید با شناخت موقعیت ویژه درمانی بیمار و تحمل زود رنجی و حساسیت بالای وی، خود را به زیور مدارا آراسته سازد (۱۹). در حدیثی، پیامبر (ص) به طبیعی فرمودند: «تو رفیق هستی (و باید با بیمار، مهربانی و مدارا کنی) و خداوند، خود، طبیب است» (۱۱). در روایتی دیگر، امام علی (ع) رفق و مدارا را کلید کامیابی معرفی می‌کنند (۲۰).

برطرف کردن نیازهای بیماران

تلاش برای برطرف کردن نیازهای بیماران، پاداش بی‌شمار نزد خداوند دارد. امام صادق (ع) در حدیثی فرموده‌اند: «کسی که برای رفع نیازهای یک بیمار تلاش کند، خواه آن درخواست برآورده شود و خواه اجابت نشود، از گناهانش -مانند روزی که از مادر متولد شده است- پاک می‌شود» (۲۱). البته برآوردن خواسته‌های بیماران پس از آگاهی کامل از چگونگی آن امکان‌پذیر است. بنابراین، پرستار باید در رفع نیازهای جسمی، روحی، معنوی و اجتماعی بیمار تلاش کند و خود را به جای او قرار دهد و آنچه را از راحتی و آسایش برای خود می‌پسندد، در صورت ممکن برای او نیز در نظر بگیرد (۲۲). در روایتی از رسول خدا (ص) آمده است: «هر کس غذایی را که بیمار بدان میل پیدا کرده است، به او برساند، خداوند، از میوه‌های بهشتی به او می‌خواند» (۱۱).

۳- عیادت‌کنندگان

اسلام تنها دینی است که به همه ابعاد رشد و کمال انسان‌ها توجه داشته است، از این روی قوانین و مقرراتی برای دستیابی آنان به سعادت بنیان نهاده است و همه تعالیم و قوانین خود را نیز بر پایه اجتماع قرار داده است. مهم‌ترین هدف تعالیم و قوانین اسلام اصلاح جامعه و دستیابی به سعادت حقیقی است، سعادت‌تی که در یکایک افراد جامعه و در کلیت جامعه - که بسان پیکری واحد هستند - تبلور می‌یابد. نمود سعادت جامعه در تعاملات و ارتباطات سالم، سازنده، منطقی و عقلی آحاد افراد جامعه است که می‌توان بدان سلامت اجتماع اطلاق کرد. در آموزه‌های دینی

بنابراین حُسن بر خورد با بیمار و ابراز محبت به او در ایجاد نشاط و تقویت روحی بیمار بی تأثیر نخواهد بود؛ لذا توصیه‌هایی در جهت مهربانی با بیمار در باب آداب عیادت از بیمار آمده است. پیامبر(ص) فرمودند: «چون کسی از شما بر بیماری وارد شود، با او دست بدهد، دست خویش بر پیشانی وی نهد، احوال‌پرسی کند، آرزوی درازتر شدن عمر وی نماید و از او بخواهد برایش دعا کند؛ چرا که دعای بیمار، بسان دعای فرشتگان است» (۱۱).

دعا برای بیمار

از دیگر آدابی که هنگام عیادت از بیمار توصیه شده است، دعا برای بیمار است. دعا و طلب عافیت در مساعد کردن شرایط روحی بیمار مؤثر خواهد بود، چنان که در روایتی از پیامبر(ص) آمده است: «چون بر بیمار در آمدید، برای وی، آرزوی عمر دراز کنید؛ زیرا این(دعا) چیزی از اجل او را دفع نمی‌کند؛ اما مایه خرسندی وی می‌شود» (۱۱). پیامبر(ص) در دعای خود به هنگام عیادت یک بیمار فرمودند: «خداوند! او را بر دردش پاداش ده، و او را تا پایان عمرش عافیت عطا کن!» (۱۱).

عیادت از کسی که به عیادت نیامده

اسلام به شکل‌گیری و استواری روابط اجتماعی و جلوگیری از گسست آن، اهمیت فراوان داده است. آموزه‌های مختلف دینی گواه بر این حقیقت است. یکی از نمودهای آن، توصیه به عیادت از بیماری است که خود در دوران سلامت از عیادت بیمار، خودداری کرده است. امام علی(ع) می‌فرماید: «به عیادت کسی که به عیادت نیامده برو» (۱۱).

عیادت از بیماران مختلف

عیادت از بیمار تنها یک حق اسلامی نیست و حقی انسانی و اسلامی است. امام علی(ع) به مالک اشتر فرمودند: «مهربانی بر رعیت را برای دل خود پوششی گردان و دوستی ورزیدن با آنان را و مهربانی کردن با همگان و مباش همچون جانوری شکاری که خوردنشان را غنیمت شماری چه رعیت دو دسته‌اند: دسته‌ای برادر دینی تواند، و دسته دیگر در آفرینش با تو همانند» (۲۸). در روایات و سیره اهل بیت(ع) عیادت، گزارش‌هایی درباره عیادت از افراد مختلف حتی اهل سنت و یهود وجود دارد. در روایتی امام صادق(ع) به زید شَخَّام توصیه می‌کنند که در مساجد اهل سنت نماز گذارد، از بیمارانشان عیادت کند و در تشییع جنازه متوفیان آن حاضر شود (۲۱). پیامبر(ص) همسایه‌ای یهودی داشت، چون وی بیمار شد، حضرت به عیادت وی رفتند (۲۹). علت این سیره معصومان(ع) آن است که یک مسلمان از آن جهت که انسان است، با دیگران حقوق مشترک دارد و از آن حیث که موحد است با سایر پیروان ادیان توحیدی در حقوق مساوی است و از آن رو که مسلمان است و آخرین دین را هم پذیرفته حقوق اختصاصی خواهد داشت (۳۰).

امساک نزد بیمار

از دیگر وظایف اخلاقی هنگام عیادت بیمار، خودداری از خوردن چیزی نزد بیمار است، شاید بتوان گفت حکمت این سفارش آن است که اولاً، خوردن چیزی در مقابل بیماری که قادر به خوردن آن نیست بر خلاف ادب است، چنانکه در دستورات اسلامی از خوردن در مقابل روزه‌دار نهی شده است؛ ثانیاً، پذیرایی از عیادت‌کنندگان علاوه بر آنکه زحمت بر خانواده بیمار دارد، هزینه مضاعفی را بر دوش خانواده بیمار نیز می‌گذارد. چنین دستوری درباره خانواده داغ دیده نیز وارد شده است و اسلام توصیه کرده است تا چند روز برای خانواده مصیبت دیده غذا آماده و فرستاده شود (۱۸). امام علی(ع) فرمودند: «رسول خدا، از این که عیادت‌کننده نزد بیمار چیزی خورد، نهی فرمود، مبدا که خداوند، پاداش عیادت او را از میان ببرد» (۱۱).

آهسته حمد گفتن

رسول خدا(ص) فرمودند: «اگر کسی از شما، برادر خویش را گرفتار بلایی ببیند، خداوند را بر سلامت خویش بستاید، و البته این حمد گفتن را به گوش بیمار نرساند» (۱۱). شایان ذکر است که دو مورد اخیر(امساک نزد بیمار و آهسته حمد گفتن) نمونه‌هایی از رفتارهایی است که در حضور بیمار نباید انجام داد و ضرورت دارد هر عمل ناخوشایندی که موجب آزار بیمار می‌شود از آن پرهیز کرد و در کنار اندوه بیماری، غم دیگری بر او نیفزود.

بحث و نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های پژوهش در روایات، وظایف اخلاقی افراد جامعه در سه حوزه قرار گرفته است: ۱- کادر درمان، ۲- پرستاران و مراقبان بیمار، ۳- عیادت‌کنندگان. کادر درمان با رعایت وظایف اخلاقی خود از سویی آرامش روحی و روانی برای بیمار فراهم می‌آورند و از سویی دیگر زمینه تسریع در فرایند درمان او را فراهم می‌کنند. طبق وظایف اخلاقی پرستاران و مراقبان، آنان باید شرایط حساسی که بیمار در آن به سر می‌برد، را درک کرده و نا آرامی‌ها و بدخلقی‌های او را با محبت تحمل کنند و در رفع نیازهای جسمی، روحی، معنوی و اجتماعی بیمار تلاش کنند. در بخش وظایف اخلاقی عیادت‌کنندگان روشن شد که عیادت‌کننده به هنگام عیادت از بیمار موظف است آدابی را رعایت کند که عبارتند از: رعایت زمان عیادت، همنشینی کوتاه‌مدت، مهربانی با بیمار، دعا برای بیمار، عیادت از کسی که به عیادت نیامده، عیادت از بیماران مختلف، امساک نزد بیمار و آهسته حمد گفتن.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر قسمتی از نتایج استخراج شده از پایان نامه تخصصی مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث با عنوان «بررسی نظام سلامت از منظر روایات با تکیه بر کتاب دانشنامه احادیث پزشکی» می‌باشد. نویسندگان

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می کنند که تضاد منافی در این تحقیق وجود ندارد.

بر خود لازم می دانند از معاونت پژوهشی دانشگاه شاهد، معاونت پژوهشی دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد، داوران مقاله و تمامی افرادی که در تدوین و اصلاح مقاله همکاری کردند، تشکر و قدردانی کنند.

منابع

1. Majlesi MB. Bahar Al-Anvar. Beirut: Dar Ehya Torath al-Arabi; 1982. [In Arabic]
2. Larijani B. Physician and ethical considerations. Tehran: Baraye Farda; 2013. [In Persian]
3. Mohagheghi M. Islamic Medical Ethics in Disasters. Iran J Cult Health Promot 2020; 4(1): 49-59. [In Persian]
4. Ayatollahi H. Practical Suggestions for Improving the Morality of Medical Students. Iran J Cult Health Promot 2019; 3(1): 103-115. [In Persian]
5. Sadr S. Malpractice of Physicians from Legal and Ethical Perspectives. Iran J Cult Health Promot 2018; 2(4): 523-531. [In Persian]
6. Mahmoudi R. Introduction to Research Methodology. Tehran: Bal Publications; 2017. [In Persian]
7. Naderi A. Research methods and how to evaluate them in humanities. Tehran: Arasbaran Publications; 2018. [In Persian]
8. Bazargan A, Sarmad Z, Hijazi E. Research Methods in Behavioral Sciences. Tehran: Agah Publications; 1997. [In Persian]
9. Musavi M, Muhammad-Jafari R. Investigating the Therapeutic Effects of Some Foods Based on Hadith Teachings. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding 2022; 9(10): 129-138.
10. Mohammad Jafari R. Doctor's ethics in facing the patient from the perspective of religious teachings. Hadith and thought 2015; 10(20): 55-73. [In Persian]
11. Mohammadi Rayshahri M. Encyclopaedia of Medical Hadiths . Translated by H. Sabri. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute; 2006. [In Persian]
12. Musavi S, MohammadJafari R. A Look at the Wisdom of Illness in Humans from the Point of View of Some Hadiths. Journal of Religion and Health 2023; 10(11): 66-77. [In Persian]
13. Khademi N, Pahlavan M. Medical Ethics in Islam (with emphasis on Nahj al-Balagheh). Nahj al-Balagheh Research Quarterly 2010; 9(30): 133-146. [In Persian]
14. Nasr-Esfahani M. The importance of nursing in Islam. 2021. Available at: <https://www.m-nasr.com> [In Persian]
15. Bitriq Y. Umdat uyun siyah al-akhbar fi manaqib Imam al-Abrar. Qom: Al-Nashr al-Islami Institute; 1986. [In Arabic]
16. Al-Kulayni M. Al-Kafi. Tehran: Darolkotob-Al-Eslamieh; 1986. [In Arabic]
17. Javadi Amoli A. Tasnim. Qom: Asra Publication; 2014. [In Persian]
18. Fajri MM. Etiquettes of Visiting the Sick and Its Effects. Moballeghan 2013; 12(127): 75-89. [In Persian]
19. Maleki M, Ashk Torab T, Atehzadeh F, Esmaili S. Searching for the concept of nursing in Islamic texts. Quarterly Journal of Medical Ethics 2015; 9(32): 66-77. [In Persian]
20. Tamimi Amadi A. Ghurar al-ḥikam wa durar al-kalim. Qom: Darolkotob-Al-Eslamieh; 1989. [In Arabic]
21. Ibn Babawayh M. Man La Yahduruhu al-Faqih. Qom: Seminary Scholar's Community, 1992. [In Arabic]
22. Ishaghi SH. Nursing practice in the Quran and Atrat dictionary. Toubi magazine 2015; 8(8): 75-89. [In Persian]
23. Esfehani M, Mohammad Jafari R. The Role of Religious and Social Behaviors in the Health of the Society According to Tafsir Al-Mizan. Iran J Cult Health Promot 2022; 6(3): 486-492. [In Persian]
24. Tabarsi F. Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran: Nasir Khusraw; 1993. [In Arabic]
25. Moqadasnian S, Mohammadi MM. Etiquette .Tehran: Zamzam-e-Hedayat; 2008. [In Persian]
26. Javadi Amoli A. Mafatih al-hayat. Qom: Esra Publication; 2016. [In Persian]
27. Qomi A. Safinat al-bihar. Qom: Islamic Research Foundation of Astane Quds Razavi; 1993. [In Arabic]
28. Seyyed Razi M. Nahj al-Balagha. Translated by J. Shahidi. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company; 1999. [In Persian]
29. Al-Kūfi A. Musannaf. Beirut: Dar al-Fakr; 1988. [In Arabic]
30. Javadi Amoli A. Right Obligation in Islam. Qom: Esra Publication; 2018. [In Persian]

Original

The Moral Duties of People in the Society in Health System from the Perspective of Islamic Traditions

Saideh Musavi¹, Rasul Mohammadjafari^{2*}

1. Master of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Human Sciences, Shahed University, Tehran, Iran

2. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Human Sciences, Shahed University, Tehran, Iran, r.mjafari@shahed.ac.ir

Abstract

Background: In Islam, many recommendations have been given to social relations between people. One of the most important of these relationships is establishing a constructive relationship between the members of the community and the patient, which is effective in laying the groundwork for rehabilitation and treatment of patients.

Methods: A descriptive analytical method with conceptual and documentary analysis was used to conduct this study. Propositions that indicate the moral duties of people in the society from the point of view of traditions have been collected, compiled and explained.

Results: According to the traditions, the moral duties of people in the society were achieved in three areas: 1) medical staff, 2) nurses and patient caregivers, and 3) visitors.

Conclusion: By complying with their ethical duties, the medical staff calms the patient down and accelerates the treatment process. Nurses and caregivers should bear the patient's discomfort with love and try to treat him. Visiting staff bring peace and hope to the patient by visiting them, and try to meet the patient's needs by being aware of them. When visiting the patient, the visitors are obliged to observe the etiquettes, which include: observing the visiting time, staying together for a short time, being kind to the patient, praying for the patient, visiting someone who has not visited, visiting different patients, holding hands with the patient, and whispering praises.

Keywords: Moral Obligations, Nurse-Patient Relations, Professional-Patient Relations, Visitors to Patients